

УДК: 347.211

СТОВПЕЦЬ О. В.

кандидат філософських наук,
докторант кафедри філософії,
соціології та менеджменту соціокультурної діяльності
Південноукраїнського національного педагогічного
університету ім. К. Д. Ушинського,
(Одеса, Україна) a.stovpets@gmail.com

ПРОБЛЕМА ОБҐРУНТУВАННЯ БУТТЯ ІНСТИТУТУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В РЕАЛІЯХ СЬОГОДЕННЯ

У процесі соціально-філософського дослідження інтелектуальної власності (як специфічного соціального інституту, а також соціокультурного і правового феномену) виявлено найбільш актуальні для сучасності способи «виправдання» інтелектуальної власності. Зокрема, встановлено, що основні способи обґрунтування буття інтелектуальної власності можна класифікувати на основі двох критеріїв – інституційного та змістовного. Інституційний підхід пропонує обґрунтовувати «легітимність» володіння інтелектуальною власністю з позицій таких соціальних інститутів, як право (закон), мораль, традиція. Змістовний підхід пов'язаний з існуванням таких «виправдовувальних схем» інтелектуальної власності: за результатами власної праці; за первісним заволодінням; за договором; за принципом «інфраструктурного вкладу» у створення інтелектуальної власності (т.зв. «інструментальне» виправдання); за принципом максимізації суспільної користі.

Ключові слова: інтелектуальна власність, соціальний інститут, легітимність, володіння, обґрунтованість, труд, творення, інфраструктурний вклад.

Постановка проблеми. *Актуальність* досліджуваної тематики обумовлюється специфікою ситуації, що склалася навколо інтелектуальної власності (як особливого соціального інституту) під впливом глобалізаційних, інформаційних та інших факторів. Незважаючи на незаперечне колосальне значення інтелектуальної власності для подальшої стимуляції інновацій в епоху інформації, в різних суспільних колах різних країн світу висловлюються серйозні сумніви щодо легітимності категорії «інтелектуальна власність» (в її нинішньому вигляді) у новітніх соціокультурних реаліях. Звертається увага на можливу переоціненість ролі даного інституту в розвитку сучасного людства. Окремі дослідники, прибічники глобальних проектів популяризації знань та свободи інформаційного обміну, навіть стверджують, що в постмодерному контексті в інтелектуальної власності взагалі немає достатнього обґрунтування.

Проблема, позначувана в англійських джерелах як «justification for the intellectual property», – проблема «виправдання», «обґрунтування» – має істотне значення в теорії власності (в т.ч. й у сфері власності інтелектуальної). Сутність її полягає в наступному питанні: заради чого існує інтелектуальна власність? і як «виправдати» факт індивідуального володіння тими або іншими об'єктами інтелектуальної власності?

Формулювання мети дослідження. З огляду на поставлені питання, метою даного дослідження є соціально-філософське визначення актуальних для сучасності, найбільш застосовних схем (форм) обґрунтування буття інтелектуальної власності як феномену та специфічного соціального інституту.

Основу методології дослідження проблеми обґрунтування буття інтелектуальної власності складають системний підхід, а також компаративний, діалектичний та структурно-функціональний методи.

Виклад основного матеріалу. Одразу зробимо наступне застереження: слово «виправдання» в контексті даного дослідження вживатимемо у значенні «обґрунтування», «підтвердження легітимності, обґрунтованості володіння» (тобто вважатимемо «виправдання» і «обґрунтування» тотожними термінами пристосовно до інтелектуальної власності та інтелектуально-правових відносин). Одну з перших найбільш повних класифікацій форм «виправдання власності» запропонував французький антрополог Е. де Лавеле. У своїй праці «Первісна власність» він виділяв п'ять основних форм «виправдання власності» [2, с. 362]: 1) за допомогою праці: доклав до об'єкта власності власний працю вважається його власником; 2) за допомогою «заволодіння»: хто перший заволодів власністю, той і є власником; 3) за допомогою договору: власність переходить від одного власника до іншого відповідно до договору; 4) за допомогою закону: власність створюється законом за допомогою оформлення виняткових прав індивіда на який-небудь об'єкт; 5) за допомогою визнання прав індивіда на що-небудь. Приймаючи в цілому цю класифікацію, хотілося б позначити вельми істотну різницю між моральним, юридичним і традиційним способами виправдання інтелектуальної власності. Чи не все, що можливо виправдати з точки зору моралі, може бути виправдано юридично, і навпаки. Протиріччя між моральним і правовим началами в придбанні інтелектуальної власності – найважливіший факт, який діалектично фіксує всю складність розвитку цього соціального інституту.

Почнемо з самого простого питання: навіщо взагалі потрібно «виправдовувати» інтелектуальну власність? Представляється, що найкращою відповіддю на це питання буде той аргумент, що значна частина правопорушень у сфері інтелектуальної власності обумовлена ідеологічним неприйняттям даного інституту, запереченням права встановлювати монополію на знання. Навіть в структурі кібер-піратства – тільки частина хакерів переслідують суто комерційні цілі (нелегальний доступ до об'єктів інтелектуальної власності та іншої інформації з метою неправомірного збагачення), у той час як інша частина займається нелегальним оприлюдненням інформації (в т.ч. й тієї, яка складає інтелектуальну власність) з ідеологічних мотивів. Відповідно, останні своїми демонстративними діями явно ставлять під сумнів легітимність й моральну обґрунтованість існування монополії на нові (і не дуже нові) ідеї, знання, технології, твори тощо.

Виправдання інтелектуальної власності – це найважливіший доказ «виправданості», «законності», «легітимності» володіння нею. Якщо суб'єкт здатний виправдати наявну у нього інтелектуальну власність, він доводить всьому суспільству, що володіє нею правомірно, що вона по праву належить

йому. До тих пір, поки цього не відбудеться, суспільство через свої соціальні інститути (право, мораль, традиції) та їхніх представників (користувачів, законодавців, суддів, журналістів тощо) може оскаржувати право володіння інтелектуальною або будь-якою іншою власністю. Але, на відміну, наприклад, від речової власності, проблема виправдання інтелектуальної власності найчастіше виходить за часові та просторові межі, в яких існує сама особа-правовласник (або претендент на правоволодіння) даної інтелектуальної власності. Дана особа взагалі вже може не існувати фізично або організаційно, але питання щодо його претензій (його правонаступників) на конкретну інтелектуальну власність залишається актуальним та нагальним [6, с. 135].

Проблема виправдання інтелектуальної власності зовсім не обов'язково може ставитися тільки стосовно *нововідкритої* власності. У багатьох випадках не менш актуальною стає проблема виправдання *загальновідомої* інтелектуальної власності. Монополізуючи програмні продукти та право використовувати елементи творів *минулого* для творчих запозичень з тим, щоб мотивувати їхніх авторів, інститут інтелектуальної власності – одночасно з цим – створює т.зв. «штучну рідкість», свого роду дефіцит, не тільки змушуючи нового (тільки-но вступаючого на творчий шлях) автора силою закону платити за те, що він міг би отримати безкоштовно в силу технічних особливостей продукту, але й безпосередньо гальмуючи процес розвитку його власних інтелектуальних продуктивних сил. Адже у сфері інтелектуальної власності вплив на формування структур особистості самого творця чинять всі твори, з якими він ознайомлений.

З цього приводу Д. Бойл, фахівець в області авторського права, інформаційного права і суспільного надбання, каже: «Складно уявити собі, який вигляд мала б сучасна цивілізація, винайди яке-небудь плем'я за багато років до нашої ери «копірайт» на колесо, закривши, таким чином, можливість використання колісної техніки решті людства. Однак щось подібне відбувається в сучасному світі» [1]. Л. Лессіг у своїй книзі «Free Culture» наводить наступний характерний випадок із режисером Д. Ельзе, ілюструючи становище автора відносно доступу до інтелектуальних засобів виробництва в сучасному світі: в 1990 році Д. Ельзе знімав документальний фільм про постановку вагнерівського «Циклу про кільце». В основі сюжету фільма були робочі сцени в Оперному театрі Сан-Франциско. На одній з вистав режисер знімав якихось робочих, що грали у шашки. В одному з кутів кімнати стояв телевізор, по якому (поки робітники сцени грали, а оперна трупа співала Вагнера) транслювали мультсеріал «Сімпсони». Д. Ельзе розсудив, що нюанс із передачею в телевізорі допоможе надати епізодові фільму потрібного характерного забарвлення.

Роки по тому, коли, нарешті, знайшлися кошти на завершення картини, режисер спробував владнати питання з авторськими правами на ті декілька секунд «Сімпсонів». Оскільки, зрозуміло, ті декілька секунд були під охороною «копірайту». І, звичайно ж, щоб використовувати захищений авторським правом матеріал, потрібно отримати на це дозвіл правовласника. Д. Ельзе подзвонив до офісу творця (автора) «Сімпсонів» М. Гренінга, і той схвалив безкоштовне використання кадрів з мультфільму. Навіщо йому було перешкоджати

епізодичному використанню чотирьох з половиною секунд зображення на крихітному телевізорі в кутку кімнати? Навпаки, М. Гренінг був щасливий, що кадри з його твору потрапили до документального фільму, проте про всяк випадок адресував Д. Ельзе до компанії «Грейсі Фіلمз», яка продюсувала мультфільм «Сімпсони».

У «Грейсі Фіلمз» теж були не проти, але вони, як і М. Гренінг, проявили обережність, тож порадили Д. Ельзе зв'язатися із нинішнім правовласником – студією «Фох». Режисер подзвонив до «Фох» і повідомив їм про уривок мультфільму на екрані телевізора в кутку кімнати, який потрапив у кадр епізодично, і про те, що автор «Сімпсонів» М. Гренінг вже надав свою згоду. І тоді з'ясувалися дві речі: спочатку виявилось, що М. Гренінг вже давно не володіє власним творінням (бо студія «Фох» викупила його майнові авторські права). По-друге, «Фох» зажадала десять тисяч доларів у якості ліцензійних відрахувань за використання цього, менш ніж п'ятисекундного, абсолютно неістотного уривку «Сімпсонів», який потрапив у кут кадру. У Д. Ельзе не було грошей на те, щоб придбати право на демонстрацію кадрів з мультфільму, і перед випуском свого фільму за допомогою цифрової техніки він замінив «Сімпсонів» на кадри з іншого мультфільму [3, с. 112].

У випадку, описуваному Л. Лессігом, у згаданого режисера спочатку були певні ілюзії щодо можливості застосувати концепцію «добропорядного використання» твору. Однак, як показала юридична практика, навіть зйомки документального фільму з кількома секундами демонстрації кадрів з мультфільму, сам автор якого надав згоду на відповідні дії, не є, з формально-юридичної точки зору, випадком, що допускає добропорядне безоплатне використання. Хоча, якщо документальний фільм був некомерційним, то, ймовірно, тут можна було б застосувати принцип «вільного використання твору в інформаційних, наукових, навчальних або культурних цілях». Варто також згадати, що, наприклад, перший мультфільм з Міккі-Маусом компанії «Walt Disney» (до речі, одного з головних лобістів подовження термінів копірайту в 1998 році), який приніс їй популярність, під назвою «Steamboat Willie», був заснований на сюжеті фільму відомого коміка Б. Кітона «Steamboat Bill», а саму технологію виробництва мультфільму із музичним супроводом було попросту скопійовано У. Діснеєм у компанії «Lee DeForest's Phonofilm». Тобто запозичення сюжету іншого твору, а також чужих технологій стало основою першого успіху диснейвського Міккі-Мауса. Але якби на початку ХХ століття діяли сучасні закони про копірайт, то диснейвський мультфільм в тому вигляді, в якому ми його знаємо, цілком ймовірно, ніколи не з'явився б на світ [3, с. 120]. В результаті, сьогодні автор, який намагається базуватися на досягненнях культури минулого (*що, по-перше, неминуче – тому що культурний контекст завжди так чи інакше впливає на творчість, а по-друге, – продуктивно, оскільки ідея кумулятивності знань і досягнень прогресу завжди посилювала потенціал цивілізації*), вимушений або платити неймовірні гроші – навіть **не творцеві** – правовласнику продуктів інтелектуальної власності, або ж зовсім відмовитися од їхнього використання.

Сам процес «виправдання» і його результат («обґрунтованість») є дуже

важливими в сфері інтелектуальної власності. Тому слід розглянути питання про основні форми виправдання. З суто формальної (інституційної) сторони, тобто з боку основного інституту, що їх регулює, основні форми обґрунтування інтелектуальної власності – це традиційне, моральне і юридичне виправдання. Т.зв. *традиційний тип виправдання* інтелектуальної власності, або, кажучи більш точно, «виправдання за традицією», визнає інтелектуальну власність «виправданою», якщо її привласнення повністю відповідає нормам, що задаються традицією. Тобто форма присвоєння інтелектуальної власності на об'єкт в такому випадку повністю узгоджується з інститутами традиції, зі звичаями, що діють в даному соціумі.

Обґрунтування інтелектуальної власності за допомогою *права* вносить ще один найважливіший штрих у процес привласнення інтелектуальної власності: цей процес робить присвоєння права інтелектуальної власності легітимним і легальним, тобто законним за формою і за змістом. Ось чому для суб'єкта, який володіє тими чи іншими об'єктами інтелектуальної власності, важливо домогтися не тільки визнання цього володіння з позицій традиції та моралі, але й з боку права. Той ідеальний випадок, коли право суб'єкта володіти інтелектуальною власністю визнається виправданим і з боку традиції, і з боку моралі, і з боку права, будемо йменувати «*повним обґрунтуванням*» інтелектуальної власності (з інституційних позицій).

Далі звернемося до змістовної сторони процесу «виправдання» інтелектуальної власності та ще раз уточнимо основні форми такого виправдання. Перший і, як бачиться, головний спосіб «виправдання» інтелектуальної власності – «*трудоий*» – навряд чи слід ставити під сумнів. *Обґрунтування* буття інтелектуальної власності *через працю* полягає у визнанні «легітимним» володіння нею (неважливо – за традицією або за законом), якщо суб'єкт доклав до її створення свою інтелектуальну, творчу працю.

Ідея «виправдання» власності *через працю* йде ще від Д. Локка. У своїй роботі «*Два трактати про правління*» (1689) він зазначав: «...Праця додає до плодів землі щось зверх того, ніж природа, спільна мати всього, створила, і, таким чином, плоди стають об'єктами приватного права; праця затверджує мою власність на них » [4, с. 277]. Володіння інтелектуальною власністю може бути обґрунтовано через працю самого власника: цей спосіб визнається і традицією, і мораллю, і правом. Але методи підтвердження у цих трьох інститутів абсолютно різні: *традиційний підхід* пропонує просто довіряти суб'єктові, який стверджує, що він за допомогою праці (творення) опанував певний об'єкт інтелектуальної власності; *моральний підхід* вимагає свідчень добропорядних осіб; а *правовий* – наполягає або на свідченнях, наданих у встановленому законом порядку, або на речових доказах стосовно інтелектуальної праці, підтверджених висновками експертів (наприклад, наявність чернетки, нарису, ескізу та інших оригінальних матеріальних «слідів» творчості). Обґрунтування буття інтелектуальної власності через «*заволодіння*» передбачає визнання легітимним (за традицією, правом або законом) володіння по праву першості. Прикладом «заволодіння» через принцип «першості» можна вважати випадок «знахідки»: якщо суб'єкт знайшов (винайшов) певну річ (у нашому контексті – ідею, котра може бути

втілена), щодо якої ніхто не пред'явив виняткових прав, тоді він вправі оголосити її своєю. Але як – у випадку з інтелектуальною власністю – ставитимуться до цього традиція, мораль і право?

Швидше за все, найбільш позитивне ставлення тут продемонструє інститут традиції: зазвичай він вважає за аксіому, що знання належить тому, в кого воно перебуває. А ось ставлення моралі й права скоріш буде скептичним: вони напевно зажадають, щоб виправдання за допомогою заволодіння було підкріплено іншими способами обґрунтування – за фактором праці, за договором, тощо. Принцип першості все ж знайшов відображення в юриспруденції, зокрема, у Законі України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі». Так, у його тексті знаходимо положення про те, що об'єктом правової охорони може бути *не тільки* принципово новий продукт (пристрій, процес, речовина, штам мікроорганізму, культура клітин рослин і тварин тощо), а ще й принципово нове застосування вже *раніше відомого* продукту чи процесу [7, ст. 6]. Проте в останньому випадку абсолютна новизна буде відсутньою – комусь вперше прийшла ідея по-новому застосувати раніше відоме досягнення, і в реалізації цієї ідеї він був першим (право пріоритету, право першості – за своєю суттю наближається тут до знахідки, адже по-новому реалізована технологія до того вже була кимось винайдена, однак використовувалася з іншою метою, іншими способами). Тому домогтися тут «повного обґрунтування» інтелектуальної власності (одночасно – з позицій права, моралі й традиції) завжди досить складно.

Обґрунтування інтелектуальної власності за допомогою *закону, договору, визнання права* з формально-юридичної позиції надає найбільшій легітиматії всьому інститутові інтелектуальної власності в сучасному суспільстві. При цьому, наприклад, сам термін «договір» може трактуватися у двох розуміннях. У широкому сенсі – це будь-яка угода між суб'єктами, де оговорюються їхні взаємні зобов'язання та інтереси; у вузькому сенсі – це санкціонована нормами права письмова угода, в якій визначені права і обов'язки контрагентів, інші аспекти передачі певної речі (майна) або надання послуги будь-яким законним способом.

«Легітимним» у контексті інтелектуальної власності може вважатись її буття (в т.ч. й володіння нею), якщо термін «договір» використовується у вузькому, суто юридичному розумінні. Володіння інтелектуальною власністю, передане будь-кому на умовах юридичного договору, вважається *виправданим з правової точки зору*, навіть якщо таке володіння не може бути обґрунтовано критерієм вкладеної праці (творчої, інтелектуальної або хоча б якоїсь). Виправдання інтелектуальної власності може бути легітимним, але *не повним*: тобто мораль або традиція не завжди санкціонують юридичне обґрунтування за договором. Наприклад, якщо авторові твору було нав'язано кабальний договір, за яким він втратив авторські права на свій твір, то виключні майнові права нового власника виправдані тільки юридично, однак не морально. Також не зовсім обґрунтованими з моральної точки зору можуть здаватися виняткові комерційні права особи, що успадкувала інтелектуальну власність (оскільки знову ж таки відсутній елемент особистого творчого вкладу, елемент труда),

проте з позицій юриспруденції таке володіння об'єктами інтелектуальної власності абсолютно легальне і легітимне.

Що стосується виділення двох інших форм обґрунтування інтелектуальної власності – за допомогою *закону* і через *визнання прав* індивіда на цю власність – у окремі категорії, ми дозволимо собі не погодитися із Е. де Лавеле. Адже з огляду на свого роду генетичну спорідненість таких категорій, як «закон», «договір» (заснований на нормах закону), «визнання права», ми не бачимо особливого сенсу розділяти ці форми обґрунтування – всі вони інституційно належать до правового підходу, про який вже говорилося раніше. Що ж стосується обґрунтування інтелектуальної власності через *працю*, то дана форма уявляється найбільш універсальною, тому що може бути у рівній мірі співвіднесена з інститутами права, моралі й *традиції* (остання також виправдовує ще одну форму привласнення – заволодіння, яке, втім, має відповідати законові). В цілому ж, інтелектуальна власність – це або власність, якою суб'єкт заволодіває від самого початку, за фактом її «народження» (наприклад, замовник, роботодавець – в силу договору чи згідно із законом), або ж та, до створення якої індивід від початку докладає своєї інтелектуальної, творчої праці. Отже, поки що ми з'ясували для себе існування трьох основних форм обґрунтування буття інтелектуальної власності: 1) власний труд / творення, 2) заволодіння, 3) договір / закон / визнання права.

Однак, існує ще позиція К. Мея, що пропонує інші форми (принципи) виправдання інтелектуальної власності – «інструментальний» і «принцип саморозвитку». Саму ж інтелектуальну власність він інтерпретує як спосіб контролю й розподілу ресурсів інтелектуального характеру. Крім того, він розуміє власність почасти феноменологічно – власність, як і будь-який інший соціальний інститут, конструюється індивідами та суспільством: «...Як інституціолізована мережа правил, власність соціально конструюється, й таким чином суб'єкт не тільки має владу над матеріальними ресурсами (й їхнім розподілом), але, що особливо важливе, він має владу над конструюванням знання, над легітимацією специфічного розуміння того накопичувального руху, що існує в самій власності» [5, с. 28]. Далі розглянемо запропоновані К. Меєм «виправдовувальні схеми власності» («justificatory schemas of property»), котрі також можуть бути визначені як конструювання «здорового глузду» в розумінні інтелектуальної власності. Всього К. Мей говорить про три основні «виправдовувальні схеми» інтелектуальної власності: перші дві – «інструментальну» й «принцип саморозвитку» – він позначає як «етичні». Про третю – «економічну» – в його роботах згадується інколи.

«Інструментальне» виправдання інтелектуальної власності, на думку К. Мея, також йде ще від Д. Локка. Якщо раніше ми розглядали «трудова» концепцію Д. Локка (*труд* виправдовує володіння власністю), то для К. Мея характерне інше розуміння Д. Локка: «власність» є «інструмент покращення природи» людиною, й саме той, хто таким чином використовує цей інструмент (власність), «покращує» природу, має право на володіння інтелектуальною власністю як засобом. Або буквально по К. Мею: «...Власність для Д. Локка є винагородою за перетворення (*conversion*) чи «поліпшення»

природи, що має місце всередині того суспільства, де індивід народжений. Це включає й індивідуальне використання якогось одного аспекту природи з метою покращення іншого, і, що більш важливе, цей пункт допускає погляд на власність як *соціальний феномен*, за допомогою якого *відносини* перетворюються на *вимоги*. Право власності виступає проти інших претендентів: процес розгортання труда встановлює виключну індивідуальну власність усередині кожного окремого суспільства. Ті люди, хто не перетворює індивідуальні фрагменти природного середовища, вилучаються з числа осіб, які отримують вигоди від цієї праці» [5, с. 23].

Іншими словами, «виправдовувальна схема» у рамках інструментального підходу виглядає наступним чином: претендувати на легітимне володіння інтелектуальною власністю може будь-яка фізична або юридична особа, що використовує цю власність як «інструмент вдосконалення» природи чи суспільства, роблячи свій внесок до її створення або розвитку за допомогою праці або інших чинників: капіталу, природних ресурсів, підприємницької або організаційної здібності. Таким чином, при безпосередній (через власний труд) або навіть непрямій участі у створенні інтелектуального, творчого продукту К. Мей пропонує вважати володіння *легітимним*, якщо така власність використовується у якості «інструменту покращення природи або суспільства» (хоча сам термін «покращення» є доволі неоднозначним, і в епоху постмодерну набуває величезного спектру тлумачень). У той же час, інструментальний підхід сам по собі не дає відповіді на питання про розподіл комерційних прав у залежності від так званого «інфраструктурного вкладу» у створення об'єкту інтелектуальної власності. Наприклад, винахідник (А) створив якийсь новий механізм, працюючи у будинку, що належить домовласникові (В) і господареві майстерні (С). Чи мають право суб'єкти (В) і (С) претендувати на приєднання до патенту винахідника (А) як співавтори? Крім того, існують ще суб'єкт (D), який надав особі (А) капітал для фінансування роботи, і (Е), що вирішував замість (А) організаційні проблеми? Чи є в них усіх право стати співвласниками патенту? І в яких пропорціях? Якщо є – то *яке* право – моральне або юридичне?

Законодавство про інтелектуальну власність в більшості країн однозначно визначає «співавторство» як інтелектуальний, творчий внесок у створення нового продукту. Відтак, дане визначення виключає з числа претендентів на співавторство будь-яке *нетворче* сприяння (будь-то організаційне, фінансове, технічне, тощо). Проте мова йде тільки про *немайнові* невідчужувані права (авторство). Всі комерційні аспекти, з найбільшою ймовірністю, заздалегідь оговорюються у передбаченій законом (договірній) формі між самим автором (творцем) та всіма зацікавленими суб'єктами, котрі сприяють у створенні об'єкту інтелектуальної власності. По суті, закон затверджує принцип пріоритету фактора «особистої праці» перед усіма іншими можливими чинниками – «капіталом», «природним ресурсом», «підприємницькою здатністю», тощо – у справі генерації інтелектуальної власності. Підхід же К. Мея, що викладається у рамках «інструментальної» виправдовувальної схеми інтелектуальної власності, вимагає урівняти труд з іншими (економічними, організаційними) ресурсами. Представляється, що прийняти цей спосіб виправдання інтелектуальної

власності можливо скоріш як виняток, аніж правило, та слід обов'язково оговорити принцип пріоритету «інтелектуальної праці» по відношенню до інших ресурсів. Хоча принцип «інфраструктурного вкладу» у створення інтелектуального продукту теж істотно впливає на розподіл *майнових* прав інтелектуальної власності.

Ще один спосіб виправдання інтелектуальної власності, запропонований К. Меєм, «принцип саморозвитку» (self-developing), на його думку, походить від Г. Гегеля: «...Гегель доводив, що легітимація власності первісно була пов'язана з існуванням вільного індивідуума та визнанням свободи цього індивідуума іншими людьми. Він був вільний регулювати та підпорядковувати собі природу, і це виражалося за допомогою права власності на плоди його господарювання, що віддзеркалює його індивідуальність. Свобода індивідуума знаходила своє виявлення через здатність тримати під контролем свої відносини з природою, у той час як право власності надавало захист від необґрунтованих претензій інших приватних індивідів, та від державного втручання у ці відносини» [5, с. 25].

Іншими словами, у рамках «принципу саморозвитку» К. Мей формулює таку думку: обґрунтування інтелектуальної власності може бути аргументовано тим, що власність є «продовженням» самої особистості, однією з граней віддзеркалення сутності вільної, автономної особистості. Звичайно, намагатися виправдати приналежність індивідові тієї або іншої інтелектуальної власності за допомогою посилення тільки на те, що це – вільний, автономний індивід, було б логічною помилкою. Вільних індивідів багато, але інтелектуальна власність має належати конкретно комусь із них, однак не тому, що він вільний, а тому що він доклав до створення цієї власності труд, придбав її за договором або в силу інших юридичних фактів. «Свободу» і «власність» взагалі варто трактувати як дві координати, котрі не обов'язково збігаються між собою, та шлях до однієї з цих координат зовсім не гарантує, що індивід одночасно рухається й до іншої. Свобода цілком можлива і без власності, а власність – без свободи (врешті-решт, закон абсолютно не перешкоджає особі займатися творчою діяльністю навіть у місцях позбавлення волі, і створивши твір, автор автоматично, без виконання будь-яких формальностей, набуває прав інтелектуальної власності щодо нього). На думку А. Орехова, робити висновок про те, що володіння інтелектуальною власністю завжди засноване на свободі, а тим більше, що саме володіння можна виправдати тим, що «інтелектуальна власність належить вільному індивідові», означало б явно змішувати між собою у доказуванні тезу й посилку [6, с. 148].

Що ж стосується третьої можливої виправдувальної схеми серед вище зазначених – «економічної» – на її рахунок К. Мей пише наступне: «Тим часом, як перші два аргументи виправдання власності базуються на етичних підставах, третій шлях виправдання інтелектуальної власності – шлях, який пов'язує її з економічними результатами. Лише будучи *цінністю*, вміщеною у певний економічний контекст (*у нашому випадку – це знання та інформація*), власність одержує найкраще просування й подальший благодетельний для неї розвиток. Це, у свою чергу, спонукає до найбільш ефективного використання ресурсів й тісно пов'язаних із ними інновацій. Завдяки постійному підживленню економічного прогресу й зростаючій ефективності, суспільство в цілому отримує тут

користь» [5, с. 6]. Фактично, в рамках т.зв. «економічного підходу», К. Мей пропонує обґрунтування інтелектуальної власності за допомогою *максимізації суспільної вигоди*: володіння інтелектуальною власністю визнається «достатньо легітимним», якщо воно несе в собі максимальну користь для більшості індивідів, які проживають в суспільстві.

Щоб оцінити ступінь об'єктивності даного підходу, уявімо собі таку ситуацію. Припустимо, хтось винайшов ефективні ліки від якоїсь невиліковної, смертельної хвороби. Однак, в силу своїх переконань, винахідник не бажає ні за яку винагороду пускати цей секрет у суспільний або комерційний оборот. Тобто він приховує інновацію від суспільства, не хоче ані оприлюднювати її, ані комерціалізувати, ані реалізовувати будь-яким іншим чином. За загальним правилом, приватну власність не можна відібрати в законного власника проти його волі. Але, беручи до уваги критерії загальнолюдської моралі (зокрема, аргумент, який «виправдовує» володіння інтелектуальною власністю, якщо у даного власника вона приносить максимальну суспільну користь), як виняток, зробити інтелектуальну власність суспільним надбанням все ж таки можливо. Так, наприклад, законодавство України передбачає випадки примусового відшкодувального відчуження прав на винахід [7, ст. 30]. Цікаво також, що саме на цьому аргументі (максимізації суспільної користі) базується й законодавче обмеження термінів володіння копірайтом, патентом, ліцензією: тут суспільство (й держава як представник суспільства) свідомо обмежує строк володіння виключними майновими правами на нововідкриту (інноваційну) інтелектуальну власність, оскільки більш тривала монополія (понад 20 років) явно б перешкождала поширенню оригінальних й інноваційних продуктів у суспільстві. Це немов аргумент на користь «суспільної вигоди», прогресу, економічної ефективності, й обґрунтування обмежень щодо володіння інтелектуальною власністю йде саме звідти.

Висновки. Спробуємо, нарешті, підсумувати результати дослідження проблеми «обґрунтування інтелектуальної власності». Основні способи «виправдання» буття інтелектуальної власності можна розділити на підставі двох критеріїв – *інституційного* та *змістовного*. Перший пропонує обґрунтувати «легітимність» володіння інтелектуальною власністю з позицій таких соціальних інститутів, як право (закон), мораль, традиція. Другий (змістовний) підхід пов'язаний з існуванням таких «виправдовувальних схем» інтелектуальної власності: 1) за результатами праці; 2) за первісним заволодінням; 3) за договором; 4) за принципом «інфраструктурного вкладу» у створення інтелектуальної власності (т.зв. «інструментальне» виправдання); 5) за принципом максимізації суспільної користі. Якщо виходити з принципу «повного виправдання» пристосовно до інтелектуальної власності, тоді найбільш сильним та переконливим буде виправдання її *за результатами праці* – тобто у залежності від особистого, безпосереднього творчого, інтелектуального внеску в процес творення; дещо слабшими виглядають аргументи щодо обґрунтування *за принципом «інфраструктурного вкладу»* у створення об'єкту інтелектуальної власності та *«виправдання за договором»*. Значно менш переконливим уявляється *«виправдання за первісним*

заволодінням» та «виправдання за принципом максимізації суспільної користі». В цілому, законодавство про інтелектуальну власність більшості країн світу виходить саме з таких позицій.

Таким чином, суспільство і держава із максимально можливим ступенем гарантії визнають морально обґрунтованим право суб'єкта володіти, користуватися і розпоряджатися інтелектуальним майном у тому випадку, якщо в якості обґрунтування правовласник пред'являє (як аргумент) докази *власного інтелектуального труда*. У той самий час, з урахуванням реалій громадянського суспільства, глобальної інформатизації, постіндустріалізму і постмодерну, а також *приватноправової специфіки* самого інституту інтелектуальної власності, обґрунтування згідно із законом, за договором і за принципом «інфраструктурного вкладу» також мають право на існування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Boyle J. *A Politics of Intellectual Property: Environmentalism for the Net* / James Boyle // *Duke Law Journal*, Vol. 47: 87, 1997. – P. 87-116.
2. Лавелэ Э. *Первобытная собственность* / Emile Louis Victor de Laveleye. *De la propriete et de ses formes primitives*, 1874 // пер. с франц. – С.-Пб., 1875. – 381 с.
3. Лессиг Л. *Свободная культура* / Lawrence Lessig. *FREE CULTURE: How Big Media Uses Technology and the Law to Lock Down Culture and Control Creativity* (The Penguin Press, 2004 ©creative commons) // Перевод с англ. О. Данилова под ред. В. Ильина. – М.: Прагматика Культуры, 2007. – 272 с.
4. Локк Дж. *Сочинения в трёх томах: Т. 3.* – М.: Мысль, 1988. – 668 с.
5. May C. *A Global Political Economy of Intellectual Property Rights: The new enclosures?* / Christopher May // New York: Routledge, 2000. – 216 p.
6. Орехов А. М. *Интеллектуальная собственность: опыт социально-философского исследования: диссертация ... доктора философских наук: 09.00.11* / А. М. Орехов // *Российский университет дружбы народов.* – Москва, 2009. – 304 с.
7. *Про охорону прав на винаходи і корисні моделі: Закон України від 15.12.1993 № 3687-XII* // ВВР України. – 1994. – № 7. – Ст. 32 (в чинній поточній редакції від 05.12.2012).

REFERENCES

1. Boyle J. *A Politics of Intellectual Property: Environmentalism for the Net* / James Boyle // *Duke Law Journal*, Vol. 47: 87, 1997. – P. 87-116.
2. Laveleye E. *Primitive Property* / Emile Louis Victor de Laveleye. *De la propriete et de ses formes primitives*, 1874 // Russian translation. – St. Petersburg, 1875. – 381 p.
3. Lessig L. *FREE CULTURE: How Big Media Uses Technology and the Law to Lock down Culture and Control Creativity* / Lawrence Lessig // The Penguin Press, 2004, ©creative commons. – 272 p.
4. Locke J. *Two Treatises of Government (1689)* / John Locke // *Works in three volumes: Vol. 3.* – Moscow, 1988. – 668 p.
5. May C. *A Global Political Economy of Intellectual Property Rights: The new enclosures?* / Christopher May // New York: Routledge, 2000. – 216 p.
6. Orekhov A. M. *Intellectual Property: The experience of socio-philosophical research: dissertation of the Doctor of Philosophy: 09.00.11* / A. M. Orekhov // *The Peoples' Friendship University of Russia.* – Moscow, 2009. – 304 p.
7. *The Law of Ukraine «On Protection of Rights to Inventions and Utility Models» / adopted 15.12.1993, № 3687-XII* // *The Official Bulletin «Vedomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy».* –

1994. – № 7. – Clause 32 (the valid current edition on 05.12.2012).

СТОВПЕЦ А. В., кандидат философских наук, докторант кафедры философии, социологии и менеджмента социокультурной деятельности Южноукраинского национального педагогического университета имени К. Д. Ушинского (Одесса, Украина)
E-mail: a.stovpets@gmail.com

ПРОБЛЕМА ОБОСНОВАНИЯ БЫТИЯ ИНСТИТУТА ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ СОБСТВЕННОСТИ В СЕГОДНЯШНИХ РЕАЛИЯХ

В процессе социально-философского исследования интеллектуальной собственности (как специфического социального института, а также социокультурного и правового феномена) выявлены наиболее актуальные и применимые для современности способы (схемы) «оправдания» интеллектуальной собственности. В частности, установлено, что основные способы обоснования бытия интеллектуальной собственности можно классифицировать на основе двух критериев – институционального и содержательного. Институциональный подход предлагает обосновывать «легитимность» владения интеллектуальной собственностью с позиций таких социальных институтов, как право (закон), мораль, традиция. Содержательный подход связан с существованием таких «оправдательных схем» интеллектуальной собственности: по труду; по первоначальному завладению; по договору; по принципу «инфраструктурного вклада» в создание интеллектуальной собственности (т.н. «инструментальное» оправдание); по принципу максимизации общественной выгоды.

Ключевые слова: интеллектуальная собственность, социальный институт, легитимность, владение, обоснованность, труд, созидание, инфраструктурный вклад.

STOVPEETS, OLEKSANDR - PhD in Philosophy, Doctoral applicant in South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky, Department of Philosophy, Sociology & Sociocultural activities management (Odessa, Ukraine).

E-mail: a.stovpets@gmail.com

THE PROBLEM OF JUSTIFICATION FOR INTELLECTUAL PROPERTY INSTITUTION EXISTENCE IN CONTEMPORARY REALITIES

Actuality: The article analyzes the situation around intellectual property (as a specific social institution) under the influence of globalization, information and other relevant factors. Despite the undeniable immense importance of intellectual property for further innovations' stimulation at the information age, there exist significant doubts about the legitimacy of "intellectual property" category (in its current form) in different public circles of various countries, regarding the new socio-cultural realities. Some analysts, adherents of knowledge popularizing global projects and free information exchange, even argue that in postmodern context there is not sufficient justification for intellectual property at all. **The purpose** of this research is the social-philosophic comprehension for the most relevant and applicable schemes (forms) to justify the existence of intellectual property as a phenomenon and specific social institution in contemporary realities. **Methodological grounds** in respect of studying of problematic mentioned above are based upon a systemic approach, as well as a comparative, dialectical, structural & functional methods.

Conclusions: It was revealed the most relevant ways of "justification" for the intellectual property in contemporary conditions, in the course of social-philosophic research of the intellectual property (as a specific social institution, as a socio-cultural and legal phenomenon). It was found, in particular, that it's possible to classify the main ways of the intellectual property's being justification on the basis of two criteria – institutional and substantial. The institutional approach offers to justify the ownership "legitimacy" for intellectual property, considering the viewpoint of such social institutions as the law, the morality, the tradition. The substantial approach is associated with the existence of such "justificatory schemes" for the intellectual property as follows: 1) due to the

personal labour; 2) from the initial appropriation; 3) under the agreement; 4) under the principle of "infrastructure contribution" to the intellectual property creation (so-called "instrumental" justification); 5) according to the public benefits' maximizing principle. Thus, we can summarize that the society and the state with the greatest possible assurance would consider as reasonable and would accept the subject's moral right to possess, to use, to manage and to dispose with intellectual property in that case if the owner (the author, the right-holder) justifies his possession of intellectual property object by his own intellectual, creative labour. At the same time, taking into account the realities of open civil society, global informatization, postindustrialism and postmodernity, as well as the private law specificity of the Intellectual Property institution, we may conclude that justification by the law, under the agreement, upon the "infrastructure contribution" principle also have the right to existence.

Keywords: *intellectual property, social institution, legitimacy, ownership, justification, labour, creation, infrastructure contribution.*

Стаття надійшла до редакції 22.07.16 р.

Рекомендовано до друку 27.07.16 р.